

Van vrome kluizenares tot ‘oude taart’

Op zoek naar de Trienentraai

Jan Kwantes*

In 2004 werd in Bossche Bladen door Marcel van der Heijden tweemaal uitvoerig ingegaan op de vraag waar de naam Triniteitstraat vandaan is gekomen.¹

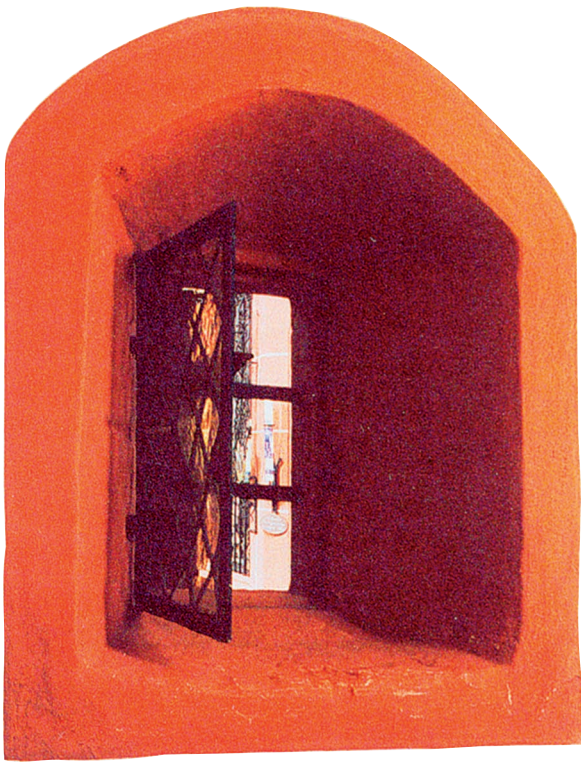
Diverse mogelijkheden passeerden de revue, maar dit heeft niet geleid tot een pasklaar antwoord. Voor Jan Kwantes was dit aanleiding om zélf op onderzoek uit te gaan. Kwantes is geen typische taalkundige, maar een bevlogen heemkundige met een geheel eigen visie.

In dit artikel presenteert hij zijn inbreng aan de discussie.

Aanvankelijk werd gesteld dat de intrigerende naam ‘Triniteit’ ofwel was afgeleid van ‘driesprong’, ofwel afkomstig was van de aan de Drievuldigheid toegewijde kerk van de Alexianen. Maar deze suggesties werden door Van der Heijden – mijns inziens terecht – verworpen. Als de naam in de veertiende eeuw voor het eerst in de geschreven stukken opduikt, was de driesprong die er nu is er immers nog niet, net zo min als de Alexianen.

Sint Catharinaretabel (Antwerpen, ca. 1520, Katholische Pfarrkirche St. Martin, Linnich, Nordrhein-Westfalen, Duitsland). Dit altaarretabel verbeeldt de gebeurtenissen uit het leven van de heilige Catharina van Alexandrië. Het is het enige Catharinaretabel dat eerst de Beeldenstorm heeft overleefd en daarna de tand des tijds heeft doorstaan. (Uit: R. de Boodt en U. Schäfer, ‘Vlaamse retabels’, Leuven 2007, blz. 188)

In Eberhardtsklousen (Dld.) is een gave kluis (2 x 5 m) uit omstreeks 1500 bewaard gebleven. Deze is tegen de kerk aangebouwd en heeft een gesloten raam naar het kerkhof en een (open) deur en raam naar het schip van de kerk. Afgebeeld is het getralied venster met zicht naar buiten. (Uit: A.B. Mulder-Bakker, 'Verborgene Vrouwen, Kluizenaresen in de middeleeuwse stad', 2007)

De naam moet dus ergens anders vandaan komen. Het is inmiddels een ware zoektocht geworden. Van der Heijden zegt dat het merkwaardig is dat juist in de oudere stukken in plaats van Triniteit de naam 'Triententraai' opduikt. Maar is dat werkelijk zo merkwaardig? Ik denk, zoals ook Van der Heijden al suggereert, dat beide woorden voor hetzelfde staan en dat Triniteit een latinisering is van het volkse woord triententraai. Dat laatste woord was volgens mij gewone Bossche volkstaal en het bestond waarschijnlijk al lang voordat het in een deftig Latijns woord werd 'vertaald'.

Volkstaal versus Latijn

Hoe ging die latinisering in zijn werk? Voor zover het gaat over akten of oorkonden waarin onroerende zaken werden beschreven, moeten we teruggaan naar de werkwijze van het notariaat in Den Bosch toentertijd.² Aan het begin van de veertiende eeuw waren hier ruim dertig notarissen werkzaam. Dat

konden wereldlijke of apostolische notarissen zijn. De eersten, die zich in de regel van de volkstaal bedienden, werden benoemd door de overheid, hoewel diezelfde overheid niet veel van hen moest hebben. Want wie (goed) kon lezen en schrijven vormde immers een potentiële bedreiging voor het gezag, en dus probeerde men deze notarissen klein te houden. Maatschappelijk werden ze op één lijn gesteld met de sluiswachter of de doodgraver. De tweede groep, die zich van het Latijn bediende, bestond uit geestelijken die in hoog aanzien stonden. Ze werden door de paus of de bisschop aangesteld. Dit zogenoemde apostolische of kerkelijke notariaat vormde – onder meer door het wijdverbreide gebruik van het geschreven Latijn – een van de pijlers van de culturele eenheid van Europa. In Den Bosch waren vrijwel alleen apostolische notarissen werkzaam. Het is onwaarschijnlijk dat deze notarissen, enigszins neerkijkend op hun wereldlijke collega's, het volkse woord triententraai letterlijk in het Latijn konden of wilden vertalen. En dus werd het Triniteit, een woord dat in klank enigszins op triententraai lijkt maar wel representatief is. Het betekent immers 'de Goddelijke Drie-eenheid', en dat was voor de deftige, gelovige middeleeuwer een passend begrip.³ In akten en oorkonden trokken het volkse triententraai en het plechtstatige Triniteit vervolgens nog een tijdje samen op. Totdat – zoals we zullen zien – het gebouw dat naamgever was van de triententraai niet meer bestond en alleen Triniteit als plaatsaanduiding in officiële stukken bleef bestaan. In de volksmond is triententraai als straatnaam echter niet helemaal vergeten.

'Oude taart'

Het woord triententraai zal een volks woord geweest zijn, een woord van de man van de straat. Het is samengesteld uit twee zelfstandige woorden: 'trienen' en 'traai'. Vandaag de dag kennen wij het woord trien alleen nog in de weinig respectvolle betekenis van 'boerentrien'. Dat was in de dertiende eeuw wel anders, toen het verwees naar de heilige Catharina van Alexandrië. Haar wonderbaarlijke leven wordt beschreven in het meest geliefde volksboek van de middeleeuwen, de *Legenda Aurea* van de dertiende-eeuwse bisschop Jacobus de Voragine. Catharina werd befaamd vanwege haar mystieke huwelijk in een geestelijke verbintenis met God. Zij was in de middeleeuwen het rolmodel voor de vrijgezelle, vrome vrouw. Ook vandaag de dag zijn daar nog sporen van. Zo wordt op veel plaatsen in Frankrijk, als een meisje 25 jaar wordt en nog vrijgezel is, 'coiffer la Sainte Catharine' gevierd. Vriendinnen versieren hoofd en haren en verklaren de vrijgezel

daarmee tot 'oude taart'. Ook in Zweden bestaat nog een vergelijkbaar volksgebruik.

Maar hoe het vandaag de dag ook zij, voor de Bossche middeleeuwer was een trien een vrijgezelle vrome vrouw die niet in een kloosterorde was ingetreden. Zoiets als een begijn.

En dan het woord traai. Mijns inziens is het afgeleid van het woord 'tralie', dat uit het oud-Frans stamt. Daar duidde het – in de meervoudsvorm, die fonetisch klonk als 'traayi' – op de verticale spijlen ter afsluiting van een vensteropening.⁴ Ik veronderstel dat het woord traai als pars pro toto betrekking had op de plek waar mensen konden worden opgesloten. Zoals ook nu nog in de uitdrukking 'achter de tralies zitten' het woord tralies betrekking heeft op de gehele gevangenis. Na deze filologische exercitie meen ik te kunnen stellen dat trienentraai het woord is voor de plaats waar vrijgezelle vrome vrouwen als kluizenares achter de tralies leefden. De trienentraai was hun huis en dat huis was dus een kluis.

In afzondering leven

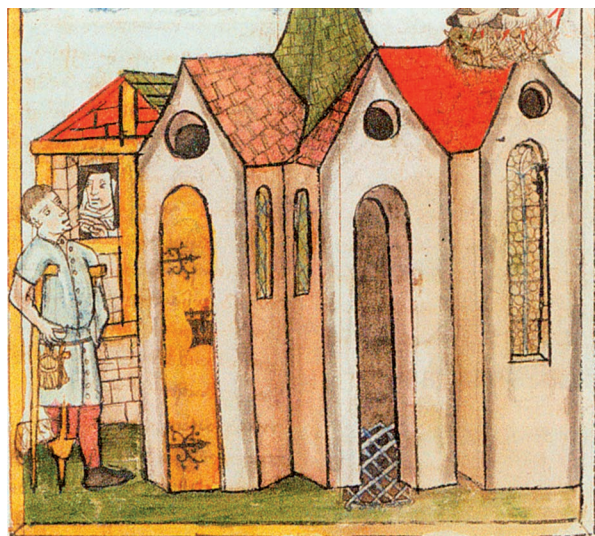
Omdat we weten dat er ergens op het terrein van het Groot-Begijnhof al heel vroeg een kluis moet hebben gestaan, is het een logische vraag of de trienentraai de kluis van de begijnen was. Voor het antwoord duiken we in de geschiedenis van het Groot-Begijnhof.⁵ Dit begijnhof heeft vijf eeuwen bestaan, maar daarvan resteert nu alleen een archeologisch monument. Er is niets te zien, wat nog over is zit onder de grond. Het begijnhof is waarschijnlijk begin dertiende eeuw ontstaan, op of in de buurt van de huidige Parade, niet ver van de oude Romaanse Sint-Jan. Het lag buiten de eerste ommuring van de stad, die in 1225 was afgebouwd. Maar rond diezelfde tijd werd er alweer volop buiten die stadswal gebouwd, want de stad maakte een sterke ontwikkeling door en velen wilden zich in Den Bosch vestigen. De vrome begijnen, die geen kloosterbeloften aflegden maar wel zoveel mogelijk afgezonderd van de buitenwereld leefden, maakten van hun hof een aparte wijk die door een muur was afgescheiden van de rest. In 1274 was het begijnhof al zo groot geworden dat het tot een zelfstandige parochie werd verheven met een eigen kerk, de Sint-Nicolaas, een eigen priester en een eigen kerkhof. Hoewel de begijnen graag in afzondering leefden waren het geen kluizenaresen. Wel hadden zij op hun terrein een kluis waar door de eeuwen heen steeds een of twee vrouwen zich lieten insluiten. Die kluis was in de vijftiende eeuw tegen de Sint-Nicolaaskerk aangebouwd. Dat was handig, want zo kon de kluizenares de mis volgen én de communie ontvangen.⁶

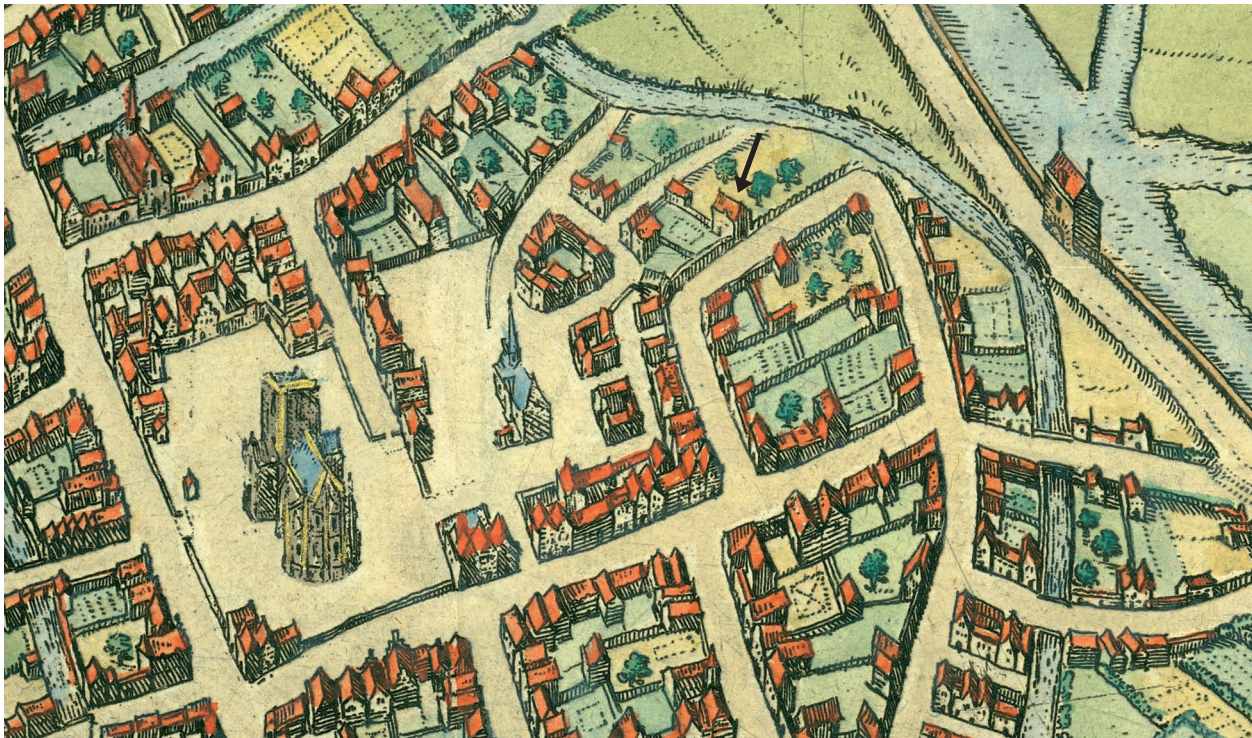
Maar in de begintijd van het begijnhof stond de kluis nog niet tegen de kerk aan, terwijl al in 1372 een kluizenares, die was ingesloten op het begijnhof, een testamentair legaat ontving.⁷ Zij moet dus in een kluis ergens anders gewoond hebben. Van Sasse van Ysselt suggereert dat deze kluis in de omgeving van de Triniteit heeft gestaan voordat ze naar de Sint-Nicolaaskerk werd verplaatst.⁸ Die suggestie lijkt mij juist: als die kluis door de Bossche naar de trienentraai genoemd werd, en het woord Triniteit daarvan is afgeleid, dan moet de kluis gestaan hebben op het terrein van de begijnen in de buurt van wat later de Triniteit, vervolgens de St. Triniteitsplaats,⁹ en nog weer later gewoon de Triniteitsstraat is gaan heten. Er zijn geen aanwijzingen en het is dan ook niet aannemelijk dat ergens anders in die buurt nóg een kluis heeft gestaan.

Terug in de tijd

Het is moeilijk om je in de eenentwintigste eeuw een goed beeld te vormen van hoe de omgeving van de huidige Triniteitsstraat er in de dertiende/veertiende eeuw moet hebben uitgezien. Maar met de stadsplattegronden van Den Bosch uit eind zestiende en begin zeventiende eeuw kom je een eind, zeker als je rekening houdt met bekende feiten over de stadsontwikkeling en over de geschiedenis van

Miniatuur uit de levensbeschrijving van de 10e-eeuwse kluizenares Wiborada van Sankt-Gallen. Het handschrift dateert uit de 15e eeuw. Hier wordt afgebeeld hoe ze met een bezoeker spreekt van achter haar kluisraam. De kluis bevindt zich naast de kerk. (Uit: A.B. Mulder-Bakker, 'Verborgene Vrouwen, Kluizenaresen in de middeleeuwse stad', 2007)

Kaart van Braun en Hogenberg (ca. 1588, uitgave 1590). Detail van de omgeving Triniteitstraat, met één huis (pijl) aan de oostzijde van de straat op het terrein van het Groot-Begijnhof. (Stadsarchief, HTA)

het Groot-Begijnhof. Als je in de dertiende eeuw, toen het Groot-Begijnhof ontstond, vanaf de Sint-Jan in de richting van de huidige Pettelaarseweg wilde gaan dan liep je door de Peperstraat; de Triniteitstraat bestond toen nog niet. Aan het einde van de Peperstraat ging je de hoek om links de Oude Dieze in. Die straat boog iets meer naar rechts dan thans het geval is en liep geleidelijk af naar de oever van de Grote Stroom, vlakbij het Voldersgat. Daar lag misschien een houten bruggetje, anders moest je met een bootje oversteken. De stadswal en de Grote Hekel waren er nog niet; die werden pas in de veertiende eeuw gebouwd. Het gebied van de Triniteit lag aan het einde van de Oude Dieze aan de linkerkant, zoals nu nog steeds. Wat het meest zou opvallen is dat het hele gebied zo'n 3 of 4 meter lager lag dan nu. Immers pas nadat de stadswal – ter hoogte van de huidige Zuidwal – aan het einde van de veertiende eeuw gereed was, is de grond tot ongeveer het huidige niveau opgehoogd. Die ophoging is rond 1500 voltooid.¹⁰ Maar waar stond die trienentraai dan precies? We weten dat de perceelsgrens van het Groot-Begijnhof

vanaf de Parade in een rechte lijn in zuidelijke richting naar het Voldersgat liep.

De voorgevel van de veel later gebouwde maar ook al lang weer afgebroken paardenstallen op de Parade/Triniteitstraat stond exact op die grens. Ook het smeedijzeren hekwerk dat, over een lengte van ongeveer dertig meter, voor het eerste pand in de Triniteitstraat staat, markeert na al die eeuwen nog steeds de oude perceelsgrens van het Groot-Begijnhof. Destijds stond er een lange rechte muur, in het begin misschien alleen een schutting of een haag. Het gebied ten oosten van die muur, aan de kant van de Grote Stroom, was van de begijnen. Op een terrein aanmerkelijk omvangrijker dan tegenwoordig onderhielden zij daar hun boomgaarden en moestuinen. De bedding van de Grote Stroom lag immers, met een slingerende bocht, een stukje dieper in de huidige Casinotuin. Het gebied ten westen van de muur, het huidige Peperblok, was het gebied waar vooral kanunniken en priesters woonden. Het ligt voor de hand dat vanwege de aanwezigheid van de muur van het begijnhof er eerst een pad aan de buitenkant van die muur ontstaan is en later een straat, de huidige Triniteitstraat. En waarschijnlijk stond langs dat pad aan of achter die muur, op het terrein van de begijnen, het huis waar oorspronkelijk de eerste kluisenaressen geleefd hebben, de trienentraai. Het is mogelijk hetzelfde huis dat voor het eerst in de archieven opduikt in 1409 en dan vanaf 1486

De Triniteitstraat in 1900, met het woonhuis en bierbrouwerij 'De Ster' en daarnaast de stallen van de Infanterie/Cavalerie. Opvallend is dat het smeedijzeren hek en de gevel van de stallen op één lijn staan. (Foto: Stadsarchief, geschenk Ton Boelen)

vermeld wordt als 'enen huise genoemd die Cluize staende bynnen deser stadt ter plaetzen genoemd op die Trynityt'. Maar toentertijd, eind vijftiende eeuw, woonden daar al geen kluizenaressen meer.¹¹

Tot besluit

Laten we nog eens naar de stadsplattegrond van Braun en Hogenberg uit ca. 1588 kijken.¹² Aan de oostzijde van de Triniteitstraat, op het terrein van het Groot-Begijnhof, staat halverwege één huis. Zou dat de trienentraai geweest kunnen zijn? En zou daar nu nog iets van terug te vinden zijn? Het huis stond waar eeuwen later de gebouwen van Stoombierbrouwerij De Ster stonden.¹³ Die zijn in 1904 grotendeels gesloopt. Alleen het kantoorgedeelte, thans onderdeel van het rijksmonument Triniteitstraat 8, en met name de middeleeuwse funderingen daarvan, zijn gespaard gebleven. Maar of die funderingen ooit de kluis hebben gedragen die in de volksmond trienentraai heette..... zullen we waarschijnlijk nooit te weten komen.

* Jan Kwantes is oud-rechter.

Noten

- 1 Bossche Bladen 2004-1, blz. 32 e.v. en 2004-4, blz. 118 e.v.
- 2 Onderzoek Jozef Hoekx t.b.v. lezing door auteur ter gelegenheid van de opening van de Inspectie der Registratie en Successie te 's-Hertogenbosch op 23-10-1985 (tekst lezing opgenomen in documentatie Stadsarchief, ds. 6, Recht).
- 3 Zie o.a.: Johan Huizinga, *Herfstij der Middeleeuwen* (diverse drukken), hoofdstuk 14.
- 4 M. Koenen en H. Endepols, *Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal* (Groningen 1969).
- 5 Zie o.a.: P.Th.J. Kuijer, *'s-Hertogenbosch stad in het hertogdom Brabant ca. 1185-1629* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 2000), index.
- 6 Ik kan mij levendig voorstellen hoe dat eraan toe moet zijn gegaan, want ik heb dat zelf nog als misdienaar van nabij meegemaakt bij de Zusters van O.L.V. Visitatie in Tilburg, waar de slotzusters tussen de talies door de communie kregen. Dat was elke ochtend weer een heel gedoe.
- 7 Lucas G.C.M. van Dijk, 'Kluizenaressen in en rond 's-Hertogenbosch, ca. 1370-1630', in: *Varia Historica Brabantica* 1x (1980) blz. 1-20.
- 8 A.F.O. van Sasse van Ysselt, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch etc.*, deel 11 ('s-Hertogenbosch 1913) blz. 284-285.
- 9 I. Kuyser, *'s-Hertogenbosch cartografisch bekeken* ('s-Hertogenbosch 2001) blz. 46.
- 10 Peter Verhagen, *De Binnendieze van 's-Hertogenbosch* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1998) blz. 15-18.
- 11 Anton Schuttelaars, *Het huis 'in de cluyse' aan de Triniteit (ca. 1400-ca. 1550)*, op website *Bossche Encyclopedie* van Ton Wetzter.
- 12 Zie bijgaande afbeelding.
- 13 W. Hagemans, 'De Triniteitstraat', in: *Bossche Pracht*, dl. 11 (Zwolle 2003) blz. 260-265.